

Борис Булатовић¹
Нови Сад

ОДНОС МИРОСЛАВА ЕГЕРИЋА ПРЕМА МАРКУ РИСТИЋУ И ЗОРАНУ МИШИЋУ: РЕВИЗИЈА ВЛАСТИТЕ ИДЕОЛОШКЕ ПОЗИЦИЈЕ КАО КЊИЖЕВНОГ ИСТОРИЧАРА

Сажетак: У овом тексту је уочено да су Егерићева критичарска уверења из 1960-их и 1970-их година била блиска Ристићевим и Крлежиним предатним књижевно-теоријским погледима исказаним у часопису *Печат*. Затим, на вертикалној равни је интерпретирана еволуција Егерићевог односа према послератном раду Марка Ристића и Зорана Мишића, који је, након догматског приступа у *Портретима и памфлетима*, у касније објављеним књигама (*Делима и данима*) значајно ревидиран. У том смислу, истакли смо да текст „Косовско опредељење Зорана Мишића” представља вид аутокритике и знак преображаја и развоја Егерићевих књижевно-историјских, друштвено-политичких и интелектуалних погледа. Назначено је, такође, да Егерићев ревидирани ставови имају изразиту етичко-интелектуалну димензију.

Кључне речи: Мирослав Егерић, историја књижевности, Марко Ристић, идеолошка критика, Зоран Мишић, аутокритика, аутономија књижевности

Релевантност ове студије произилази из бар три разлога. Најпре, њеном темом је, у првом реду, обухваћена једна од најзначајних полемика у српској књижевности (реч је о полемици између Марка Ристића и Зорана Мишића). Затим, указује се на позитивну ревизију ставова српског критичара (Мирослава Егерића) који је у почетном периоду свог критичарског рада припадао и такозваној идеолошкој критици (у смислу и мери у којима је Света Лукић модернизам након Другог светског рата означио као „социјалистички естетизам”²). И треће, увиде из овог сукоба је могуће актуелизовати у данашњем времену (на почетку 21. века), у контексту актуелних књижевних, књи-

¹ bulatovic_boris@yahoo.com

² Света Лукић, „Социјалистички естетизам: једна нова појава”, *Политика*, 28.04.1963.

жевно-идеолошких,³ културних и друштвено-политичких полемика и схватања по којима се аутошовинизам представља као вид модерности.

О Марку Ристићу је Егерић написао само један текст („Судбина ствараоца”, *Портрети и памфлети*, 1963), међутим, на овог српског писца, есејисту и памфлетисту Егерић се често враћао у својим текстовима. О Егерићевом односу према Марку Ристићу није било речи у српској критици, а анализа тог односа је од велике важности и за разумевање еволуције Егерићевих књижевно-историјских схватања, за његов однос према књижевној традицији, али и према друштвено-историјској и политичкој стварности.

Славко Гордић је назначио да *Портрети и памфлети* представљају приказ „окоштавања духовног система водећих српских критичара”, што се, пак, не би могло устврдити и поводом Егерићевог текста о Ристићу. У есеју „Судбина ствараоца”, Мирослав Егерић је, наиме, написао најафирмативније странице о неком од тринаест критичара који су представљали предмет његове пажње у књизи *Портрети и памфлети*. Егерић је у овом чланку представио Марка Ристића са једне стране као моралног борца, односно „будну савест у доба моралне атрофије”,⁴ а са друге стране као жртву оспоравања „опскурних фашистичких кевтала,⁵ оне дуге фаланге предратних десничарских, дворских скутоноша”.⁶ Последња Егерићева констатација има одлике пасквиле и острашћене комунистичке реторике по којој се свако противљење комунистичком аутошовинизму маркира као фашистички говор. (Овде наравно не може бити речи о Егерићевој одбрани Ристићевог аутошовинизма, будући да он у Ристићу види првенствено антидогматика и противника оне искључивости коју су демонстрирали теоретичари социјалистичког реализма). Таква неутемељена идеолошка квалификација, иако је наведена још 1960. године,⁷ утолико више зачуђује уколико је Егерић и сâм био ангажовани

³ Употребом књижевно-идеолошког дискурса се пре свега користи „неолибералистички реализам”, како га термилошки одређује Радоман Кордић, и који га сагледава као вид колонизације културе, односно као оправдање империјалне културе. Види Radoman Kordić, *Politika književnosti*, Filip Višnjić, Beograd 2007.

⁴ Miroslav Egerić, „Sudbina stvaraoca”, u: *Portreti i pamfleti*, Progres, Novi Sad 1963, 94.

⁵ Ову флоскулу „опскурна фашистичка кевтала” Егерић је преузео од Ђорђа Јовановића (који додуше користи израз „клеватала” уместо „кевтала”), који је у писму Марку Ристићу од 27.02.1935. године записао: „Лако је могуће да бих (али ја лично) без њега [без надреализма, примедба Б.Б.] био данас неко опскурно фашистичко клеветало”. Види писмо Ђорђа Јовановића прештампано у књизи Marko Ristić, *Predgovor za nekoliko nenapisanih romana i dnevnik tog predgovora*, Prosveta, Beograd 1953, 123-125.

⁶ *Isto*, 89.

⁷ Овај есеј Егерић је објавио првобитно у *Пољима* 1960. године. Види Miroslav Egerić, „Sudbina stvaraoca”, *Polja*, god. 6, br. 47, 1960, 1.

борац против идеологизације и догматизма у јавној, интелектуалној и књижевној делатности.⁸ Даље, Егерић бележи да „од Љубомира Недића до наших дана нико у српској књижевности није покренуо толико плодне полемике и навукао на себе толико мржње и неразумевања као Марко Ристић”,⁹ који се „у току једне четвртине века обарао на све и свакога у табору реакције”.¹⁰ Поводом последњег Егерићевог навода (о табору „реакције”) бисмо се могли сложити са Палавестрином тврдњом о Егерићевим идеолошки обојеним суђењима у бинарним опозицијама своје/туђе, коју је дао у вези са доцније објављеном књигом *Људи, књиге, датуми*.

Оно што је Егерић издвојио као велику Ристићеву заслугу јесте његово наслуђивање опасности за књижевност од „једне нове црвене религије” којој се Ристић супротставио и „ни за тренутак није каснио да каже праве речи о значењу нових погрома уметности”.¹¹ За разумевање овог питања, које се из данашње перспективе може учинити неразумљивим – да Егерић и Ристић, као противници „црвене религије” у књижевности и наметања комунистичког идеолошког оквира литерарном стваралаштву, истовремено бивају у суштини приврженици режима и друштвеног уређења чија догматична и утилитарна књижевна мерила критикују – потребно је детаљније разјашњење. Наиме, они не критикују комунистички догматизам као антикомунисти¹² (за разлику од, рецимо, српских писаца који су после Другог светског рата као политички емигранти напустили Србију и Југославију¹³), него то пак чине као присталице комунизма које се боре против крајности и аномалија у комунистичком друштвено-политичком систему.¹⁴ Стога, сукоби на релацији социјалистички реализам/модернизам се могу сагледати и као вид унутарпартијских неслагања у вези

⁸ Такође, жртва идеолошких подметања је био и Марко Ристић, и то као некадашњи надреалиста и Крлежин сарадник у часопису *Печат* током 1939. и 1940. године. О томе види два чланка Јосипа Броза (у то време генералног секретара Комунистичке партије Југославије). Josip Broz Tito, „Tročizam i njegovi pomagači”, *Proleter: Centralni organ Komunističke partije Jugoslavije*, god. 14, br. 1, Zagreb 1939, 5-6; и чланак истог аутора „Za čistoću i boljševizaciju partije”, *Proleter: Centralni organ Komunističke partije Jugoslavije*, god. 15, br. 3/4, 1940, 5-9.

⁹ Miroslav Egerić, „Sudbina stvaraoca”, u: *Portreti i pamfleti*, 90.

¹⁰ *Isto*, 90.

¹¹ *Isto*, 91.

¹² О различитој природи и видовима антикомунистичке критике види Борис Булатовић, „Есеји Мирослава Егерића о романима Добрице Ћосића”, *Philologia Mediana*, год. 2, бр. 2, Ниш 2010, 292.

¹³ Списак српских писаца политичких емиграната види у књизи Петар Милатовић, *Протерана Србија: студија о српској политичкој емиграцији*, Досије, Београд 1991.

¹⁴ О томе види опширније у Ratko Peković, *Ni rat ni mir: panorama književnih polemika 1945-1965*, Filip Višnjić, Beograd, 1986; Dušan Bošković, *Estetika u okruženju: sporovi o marksističkoj estetici i književnoj kritici u srpsko-hrvatskoj periodici od 1944. do 1972. godine*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju – Filip Višnjić, Beograd, 2003.

са концептом културне политике који би требало применити. Тако, двома синтагмама – „партијски модернизам”¹⁵ (Предрага Палавестре) и знатно увреженијом „социјалистички естетизам” (Свете Лукића) – указано је на преовлађујући карактер антидогматског ангажовања српских критичара у послератној борби за књижевни модернитет.

Као репер на Ристићев програмски чланак „Морални и социјални смисао поезије”¹⁶ може се схватити наслов Егерићевог текста „Морални и социјални смисао књижевне критике”.¹⁷ Ристићева основна начела изложена у програмском чланку „Морални и социјални смисао поезије” и *Предговор за неколико ненаписаних романа* су, по Палавестри, послужила као „идејна основа у каснијој широкој књижевној борби против вулгарно-материјалистичке доктрине социјалистичког реализма и институционализовања критике као облика идеолошке контроле”.¹⁸ Палавестра је назначио да је „Ристићево схватање полазило од претпоставке да стваралачки и песнички чин својим суштинским неприхватањем психолошке цензуре и нагонским опредељењем за слободу изражавања, садржи све битне револуционарне импULSE. Истински уметник се аутентичношћу свога дела природно ангажује у одбрани човечанства на моралном и социјалном плану, и нема потребе да се подвргава никаквим спољним прагматичним захтевима идеолошке принуде или идејне тенденције”.¹⁹ Мишљења смо да је у Ристићевом противстављању новореалистичкој и соцреалистичкој критици Мирослав Егерић пронашао повод за давање „ристићевског” наслова свом тексту у коме се залаже за отпор према „прописаној, унапред одређеној, канонској мисли, где критици нема места, и она у таквом простору остаје као пример трагично закржљалог, калемљеног, нејаког вегетирања духа, уместо сјајне и бујне експанзије његове моћи”.²⁰ Ипак, сличност Ристићевог и Егерићевог есеја се на томе завршава, будући да природа ставова изречених у есеју „Морални и социјални смисао поезије” није сводива само на одбрану аутономије уметности. Социјални смисао који, наиме, Марко Ристић придаје поезији у овом есеју није подударан са Егерићевим гледиштем будући

¹⁵ Предраг Палавестра, *Историја српске књижевне критике: 1768-2007*, Матица српска, Нови Сад 2008, 501.

¹⁶ Види Marko Ristić, „Moralni i socijalni smisao poezije”, *Danas*, knj. 1, br. 1, Zagreb 1934, 70-91; Marko Ristić, „Moralni i socijalni smisao poezije. Materijalističko i pseudomaterijalističko shvatanje umetnosti”, *Danas*, knj. 1, br. 2, 1934, 204-219; „Predgovor za nekoliko nenapisanih romana”, *Almanah savremenih problema*, god. 4, Zagreb 1936, 46-82.

¹⁷ Мирослав Егерић, „Морални и социјални смисао књижевне критике”, у: *Људи, књиге, датуми*, Матица српска, Нови Сад 1971, 9-19.

¹⁸ Предраг Палавестра, *Историја српске књижевне критике: 1768-2007*, 387.

¹⁹ Исто, 397.

²⁰ Мирослав Егерић, „Морални и социјални смисао књижевне критике”, у: *Људи, књиге, датуми*, 18.

да, по Ристићу, „поезија наоружава свет јасношћу и снагом које су јој потребне да стварност схвати исправно, то јест дијалектички, и да се, у функцији тог исправног схватања света, у социјалном хаосу исправно, то јест марксистички оријентише”.²¹ Такође, морални смисао за Ристића садржи и одредницу антиреакционаран (за њега постоји блискост између моралног и револуционарног), док социјални смисао који подразумева израстање књижевног дела из социјалног контекста за Ристића има карактер социјалистичког. Уз све речено, напоменућемо и то да Егерићева критичарска уверења из 1960-их и 1970-их година не одударају у већој мери од Ристићевих и Крлежених предратних књижевно-теоријских погледа (изузимајући потребу за марксистичком оријентацијом у литератури) исказаних у *Печату*, којима се „доследно чува револуционарна оријентација књижевне мисли, али и слобода независног, интегралног израза, право књижевника на размах субјективности”.²²

Егерићев однос према Марку Ристићу током 1960-их и 1970-их година²³ био је изразито некритички. Како је напоменуто, Егерић у Ристићу види – у складу са сопственим критичким ангажманом у одбрани слободе модерне поезије од марксистичких мерила – пре свега антидогматика и противника искључивости коју су средином и у другој половини 1930-их година демонстрирали представници круте идеолошке критике. Тако, Егерић назначава да либерална струја у часописима *Данас* (1934) и *Печат* (1939-40) „није прихватала литературу као слушкињу политике, макар ова била и лева”.²⁴ У Крлеженим и Ристићевим ставовима, он је афирмативно наглашавао њихово „одбијање да се пристане на изједначавање уметности и дириговане службе, што би значило и пристајање на пораз слободе у уметности”.²⁵ Међутим, Егерић је у истицању Ристићевих заслуга превидео његову недемократичност, идеолошку острашћеност и самовољу у изрицању тешких и нетачних оптужби. У својој *Историји српске књижевне критике*, Предраг Палавестра је посветио чак шеснаест страница Марку Ристићу демаскирајући га као „љутитог врховног судију сопствене догме, нетрпељивог и искључивог према свима који нису били спремни да се покоре мерилима његове фаланге и наступу књижевног инквизитора”.²⁶

²¹ Marko Ristić, „Moralni i socijalni smisao poezije. Materijalističko i pseudomaterijalističko shvatanje umetnosti”, *Danas*, 204.

²² Мирослав Егерић, *Реч у времену: књижевно и критичко дело Ђорђа Јовановића*; Замак културе, Врњачка Бања 1975, 117.

²³ Овде на уму имамо Егерићеве књиге и текстове у којима се спомиње Марко Ристић, закључно са његовом монографијом *Реч у времену*.

²⁴ Мирослав Егерић, *Реч у времену*, 23.

²⁵ *Исто*, 24.

²⁶ Предраг Палавестра, *Историја српске књижевне критике (1768-2007)*, 384.

Палавестра је изнео бројне негативне квалификације на рачун Марка Ристића, са разлогом му приписујући тоталитаристичку свест, удвориштво и послушност титоизму, штетни антитрадиционализам (у смислу потпуне негације књижевног и историјског наслеђа), мржњу према свему што носи српско обележје, саморекламерство, склоност ка идеолошким дисквалификацијама својих неистимоишљеника и лажни неконформизам.²⁷

Када говоримо о Егерићевом односу према критичару Марку Ристићу, онда је потребно уочити да његово уважавање и прецењивање Ристићевог антидогматизма има разјашњење у сличности њихових позиција у сукобу са марксистичком критиком (у различитим временима). Егерић, наиме, од касних 1950-их и раних 1960-их година, наступа као критичар на сличан начин против политизације књижевне уметности као што је то Ристић чинио током 1930-их година.²⁸ Међутим, Егерић се у *Портретима и памфлетима* није критички осврнуо на Ристићево изневеравање позиције бранитеља слободе уметничког стварања и његово поратно књижевно служење партијској идеологији и антисрпској пропаганди. У том смислу, Палавестра наводи да су Ристић и други надреалисти најпре „као друштвена формација и књижевна котерија били носиоци тоталитаристичке свести и ‘светријумфујуће’ револуционарне правоверности”,²⁹ а да се после Другог светског рата Ристић „искупио за своја скретања, поставши још тврђи у правоверности и искључививији у служењу партијској линији”,³⁰ те да је „ишао чврсто под руку са партијском политиком комуниста и титоизма, чији је поступак и фалангистичку дрскост преносио у књи-

²⁷ Ристића као књижевног митомана и самовољног мистификатора српске књижевне историје приказује Гојко Тешић. Види његову студију Gojko Tešić, *Otkrovenje srpske avangarde: kontekstualna čitanja*, 3. izdanje, Institut za književnost i umetnost – Cigoja štampa, Beograd 2007.

²⁸ Види Ристићеве есеје у часопису *Данас*: Marko Ristić, „Moralni i socijalni smisao poezije”, *Danas*, knj.1, br. 1, Zagreb 1934, 70-91; knj.1, br. 2, 1934, 204-219; „Jedan nov primer nerazumevanja dialektike (A. B. C.)”, *Danas*, knj.1, br. 2, 1934, 243-253 (текст написан као врста полемичког одговора Богумилу Херману на његов негативан текст о Крлежи „Quo vadis Krleža?”, *Kultura*, god. 1, br. 4, Zagreb 1933, 305-319).

Такође, Ристићев чланак објављен у првом броју *Печата* „San i istina Don Kihota” (knj. 1, br. 1-2, 1939, 34-39), изазвао је бројне острашћене реакције догматских марксистичких критичара у часописима *Израз*, *Млада култура*, *Уметност и критика*, *Пролетер* (централни орган КПЈ) и у *Књижевним свескама* (које су у целости биле посвећене обрачуна са Крлежом и Ристићем и осталим „печатовцима”). Види на пример Мирко Давичо, Авдо Хумо и Пуниша Перовић, „О Печату и бесједи о његовој сврси”, *Млада култура*, год. 1, бр. 2, Београд 1939, 165-168; Radovan Zogović, „Nešto kao izjava”, *Umetnost i kritika*, god. 1, br. 1-2, Beograd 1939, 79-80; Otokar Keršovani (V. Dragin), „San i istina Marka Ristića”, *Umetnost i kritika*, god. 1, br. 3, 1939, 119-128 (овај текст, под идентичним псеудонимом, Кершовани је штампао и у првом броју загребачких *Књижевних свесака*, на страницама 113-130).

²⁹ Предраг Палавестра, *Историја српске књижевне критике (1768-2007)*, 395.

³⁰ Исто, 395.

жевност по старом начелу ‘ко није са нама, тај је против нас’³¹ и „своја мерила и своју критику подредио захтевима и потребама партијске идеологије”.³²

Даље, опирање идеолошким стегама наметаним литератури не треба посматрати као отпор марксистичкој идеологији, будући да је Ристићева (и Крлежина) предратна побуна против „вребајућег разума”³³ била књижевна, и то у оквиру књижевне, али и политичке левице. Палавестра тим поводом бележи да је „сукоб на књижевној левици, који се у јавности водио између надреалиста и социјалне књижевности, био уствари борба за превласт између авангардне и партијске догме”.³⁴ О Ристићевом послератном књижевно-партијском ангажману, који Егерић у *Портретима и памфлетима* није спомињао, Палавестра записује следеће: „Као зачетник српског надреализма, Марко Ристић је од своје књижевне доктрине начинио заставу и ослонац титоизма као новог, модернизованог облика партијске цивилизације, новог модела комунистичке диктатуре”,³⁵ те да његове књижевне критике одишу пасквилантским приступом.

Велике критике Палавестра је изнео поводом Ристићевог острашћеног аутошовинизма и негаторског односа према српском књижевном наслеђу: „У служби Партије и револуције Марко Ристић се у својој националној политици држао ставова Коминтерне и знаменитих ‘дрезденских’ поставки КПЈ о хегемонизму и ‘угњетачком’ српском народу. Много више рачуна је водио о надреалистичком престижу и пролетерском интернационализму него о положају и судбини сопственог народа. Његов авангардни космополитизам имао је националну боју само утолико што је једино ту могао бити пресудитељ ‘моралног и социјалног смисла поезије’ и као арбитар књижевности, политичке напредности стајати на челу мале, али бучне, париске песничке филијале”.³⁶ Палавестра даље записује да је „после Марка Ристића оспоравање свега што је српско постало знак европске еманципације и отмености међу српским интелектуалцима. Он је увео мерило да се такво оспоравање сматра доказом културе и духовне изграђености, широких светских видика, идеолошке правоверности, напредног југословенства, политичке исправности и критичке об-

³¹ Исто, 396.

³² Исто, 396.

³³ „Вребајући разум” је Крлежина синтагма. Види Miroslav Krleža, „Dijalektički antibarbarus”, *Pečat*, god. 1, knj. 2, br. 8/9, 73-232. Ова синтагма осликава однос његов према догматској партијској књижевној критици која је устремљена на чување чистоте идеолошке догме, и која у својој искључивости на сваку критику одговара измишљеним оптужбама и политичким дисквалификацијама. Види детаљније о овоме Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952*, Liber, Zagreb 1970, 209-215.

³⁴ Предраг Палавестра, *Историја српске књижевне критике (1768-2007)*, 395.

³⁵ Исто, 395.

³⁶ Исто, 390.

јективности”.³⁷ На начин сличан Палавестрином, о овоме је Егерић исказао властито мишљење 1994. године, о чему ће бити речи.

Уз све поменуто, Палавестра је у Ристићу видео претходника доцнијих (и актуелних) комунистичких и неолибералних идеолошких кривотворења и злонамерних догматских тумачења књижевне стварности. „Ристићев ‘Index’ у књизи *Књижевна политика* био је прва књижевна ‘црна листа’ непожељних и неподобних писаца, кључни путоказ за многе политичке и књижевне прогоне и негаторске осврте на српску књижевну традицију”.³⁸

Када је реч о Ристићевом елитизму и конформизму, Борислав Михајловић Михиз се у свом тексту „Чланак и мало памфлета”³⁹ још 1952. године⁴⁰ иронично осврнуо на Ристићев псеудо-неконформизам и устврдио како је он „као бивши књижевник постао амбасадор, а као бивши амбасадор поново постао књижевник”,⁴¹ док Палавестра наводи да је Марко Ристић био „једини српски критичар којем је било дозвољено да се из грађанског салона бори у првим редовима револуције”.⁴² У есеју „Критика шарма и изненађења” из *Портрета и памфлета*, Егерић је, након изречене похвале о Михизу као борцу за модерну књижевност „у доба опште социјалистичујуће патетике”,⁴³ као највеће Михизово сагрешење издвојио управо његов поменути текст „Чланак и мало памфлета”, што такође сведочи о помало апологетском односу према Марку Ристићу почетком 1960-их година.

До сада наведено казује о томе шта је све Егерић превидео оцењујући значај и природу бунтовничког духа Марка Ристића у *Портретима и памфлетима* (у узгредним напоменама је на сличан начин о њему писао и у *Речи у времену*). При томе, свакако, имамо на уму да је Палавестрина *Историја* објављена 2007. године, док је овде било речи о Егерићевим критичким ставовима изреченим безмало пола века пре тога. Међутим, Палавестрине тврдње (премда су и његова критичарска становишта из ранијег периода такође била умногоме идеолошка) на веома прецизан и целовит начин осликавају природу Ристићевих политичко-књижевних амбиција и идеолошких претрасуда, те је на тај начин лакше увидети неутемељеност некадашњих Егерићевих оцена, чију ревизију је учинио три деценије касније.

Текст о Марку Ристићу Егерић је објавио 1960. године (и у том облику га прештампао у *Портретима и памфлетима*). Дакле, том

³⁷ Исто, 394.

³⁸ Исто, 394.

³⁹ Борислав Михајловић Михиз, „Чланак и мало памфлета: о једној књизи памфлета и чланака”, у: *Од истог читаоца*, Нолит, Београд 1956, 109-115.

⁴⁰ Овај текст је најпре објављен у часопису *НИН*, у априлу 1952. године.

⁴¹ Борислав Михајловић Михиз, „Чланак и мало памфлета”, у: *Од истог читаоца*, 115.

⁴² Предраг Палавестра, *Историја српске књижевне критике (1768-2007)*, 396.

⁴³ Miroslav Egerić, „Kritika šarma i iznenađenja”, у: *Portreti i pamfleti*, 107.

приликом Егерић није имао у виду Ристићеву полемику са Зораном Мишићем о „косовском опредељењу” Растка Петровића вођену на страницама београдског *НИН*-а крајем новембра и почетком децембра 1961. године.⁴⁴ Ипак, Егерићеви првобитни ставови (исказани 1963. године) у вези са том полемиком се могу разумети из текста „Време и реч Зорана Мишића”.⁴⁵ Из односа према овој полемици (као и из појединачног односа према Ристићевој и Мишићевој критици) се може боље расветлити развој Егерићевих књижевно-историјских ставова. У тексту „Време и реч Зорана Мишића”, наиме, Егерић са уважавањем пише о Мишићу као великом борцу за „аутономни свет песника од спољашњих и унутрашњих репресија”⁴⁶ који припада „чеоном слоју оних интелектуалаца наше литературе који су се, у шестој деценији овог века [20. века] полетно, без сагибања главе и малограђанских заклањања иза ауторитета, табуа, прихватили битке против конференцијских зановетања у поезији”.⁴⁷ Егерић, пак, Мишићу замера „патетику претераног поверења у животодавни контакт са традицијом”,⁴⁸ а као кључну негативну последицу (негативну по тадашњим Егерићевим размишљањима) таквог односа према традицији наводи како је Мишић „окренуо поглед уназад, према Косову-пољу, и створио *не-славну* [подвукао Б. Б.] метафору ‘косовско опредељење’”.⁴⁹ Егерић је сумирао ово разматрање о Мишићу констатацијом да је његова главна заблуда „неверовање да ван неписане обавезе коју подвлачи свест о традицији настају предели поетског открића света”.⁵⁰

Да је Егерић своја размишљања о овој проблематици задржао на оним која је изрекао у *Портретима и памфлетима*, са правом бисмо могли устврдити да његова књижевно-историјска позиција и аргументација у односу према Ристићу и Мишићу завређује критику. У свом првом тексту о Зорану Мишићу Егерић је пропустио да покаже интересовање за историјски контекст којим је мотивисано поменуто Мишићево тумачење поезије Растка Петровића. Међутим, текст „Косовско опредељење Зорана Мишића” (*Дела и дани IV*, 1997) у великој мери указује на Егерићеву квалитативну промену личних ставова

⁴⁴ У *НИН*-у је објављен по један чланак Марка Ристића и Зорана Мишића. Види Марко Ристић, „Зависи и не зависи: (О поезији! Првенствено о поезији Растка Петровића и то поводом једног непогодног повода. Чему и коме и у коју сврху и зашто, опет?!”, *НИН*, бр. 568, 26. новембар 1961, 9; Зоран Мишић, „Шта је то косовско опредељење: одговор на једно питање Марка Ристића”, *НИН*, бр. 569, 3. децембар 1961, 9 (овај текст је касније прештампан у Мишићевој књизи *Критика песничког искуства*, Српска књижевна задруга, Београд 1976, 241-249).

⁴⁵ Miroslav Egerić, „Vreme i reč Zorana Mišića”, u: *Portreti i pamfleti*, 116-124.

⁴⁶ *Isto*, 119.

⁴⁷ *Isto*, 117.

⁴⁸ *Isto*, 122.

⁴⁹ *Isto*, 122.

⁵⁰ *Isto*, 124.

изречених у *Портретима и памфлетима*, али и отвара неколико крупних питања (о полемици око косовског опредељења, затим појединачно у вези са Зораном Мишићем и Марком Ристићем, као и о Јовану Скерлићу и односу према књижевном наслеђу) којих се мање дотицао у другим својим чланцима. Стога, сматрамо да је овај кратки есеј (од свега пет страница) од изузетне важности у корпусу Егерићевих критичко-есејистичких радова. Напоменућемо најпре да је овај текст првобитно објављен у форми записа усменог излагања (без наслова) у *Летопису Матице српске* представљеног на округлом столу који је 1994. године организовало уредништво *Летописа* на тему есеја на крају 20. века.⁵¹ Потребно је назначити да је првобитна верзија овог текста (који је затим у *Делима и данима IV* прерађен и објављен у форми есеја) значајнија од потоње, будући да верзија штампана под насловом „Косовско опредељење Зорана Мишића” не садржи поједине битне напомене о Скерлићу и Ристићу које су изречене на поменутом округлом столу и потом штампане у *Летопису*.

Самим одабиром Мишићевог есеја „Шта је то косовско опредељење” за тему свог излагања на скупу посвећеном есејистичком наслеђу и перспективама есеја, Егерић је указао на значај овог текста у српској есејистичкој традицији. Егерић на почетку текста (излагања) истиче: „За ову прилику ја сам изабрао један веома, за мене, подстицајан, полемички есеј Зорана Мишића, који је објављен у *НИН*-у 1961. године, а подстицај му је био један вехементан *идеолошки напад* [подвукао Б. Б.] који је на Зорана Мишића објавио Марко Ристић”.⁵² У другој верзији овог текста, Егерић је забележио: „Пишући, 1961. године, један предговор за издање песама Растка Петровића, Зоран Мишић је написао и реченице којима је искушавао судбину, или оне који су тада имали илузију моћи и идејног усмерења књижевне мисли”.⁵³ Последњи наведени исказ се несумњиво (као и први) односи на Ристића, кога је Егерић, у новој визури, представио као идеолошког књижевног арбитра.

Егерићева зрела критичарска и интелектуална свест о аутошовинистичкој идеолошкој подлози и некњижевним Ристићевим побудама у осуди Мишића, наглашена је и у његовој тврдњи да „није нимало чудно, за оне који су пратили ситуацију у том времену, што је баш Ристић оштро реаговао на овај текст, пребацивши му аутохтоно косовско млеко, православље, Видовдански храм, све у стилу у којем ће и касније, када се појавила антологија Миодрага Павловића, гово-

⁵¹ Види Славко Гордић, Сава Дамјанов и др., „Есеј на измаку века – превласт или расипање”, *Летопис Матице српске*, год. 170, бр. 453, јун 1994, 864-912.

⁵² *Исто*, 888.

⁵³ Мирослав Егерић, „Косовско опредељење Зорана Мишића”, у: *Дела и дани IV*, Матица српска, Нови Сад 1997, 238.

рити о писцима којима је та оријентација блиска духу и афинитетима”.⁵⁴ По Егерићу, Ристић је „тоном јарости, идеолошког гнева, праволинијске јасности”⁵⁵ обележио Мишићев есеј о песништву Растка Петровића синтагмама „‘авет од хартије’, ‘предрасуде’, ‘шипрази литературе’, ‘шикаре национализма’”.⁵⁶ Егерић затим наводи како је Мишић у свом есеју на неколико места направио дистанцу од могућих политички мотивисаних приговора „који би дошли од Марка Ристића” да се давањем важности косовском опредељењу „утопио у то што је тада имало изразито негативно значење у реторици оних који су ведрили и облачили, више облачили него ведрили”.⁵⁷

У Мишићевом полемичком есеју „Шта је то косовско опредељење” Егерић је уочио његову вишеструку важност и подстицајност у деценијама које су уследиле. По Егерићу, најпре, „овај есеј показује да је било у нашој књижевности и оних који су мислили, шездесет прве, да се косовски еп не заснива на освајачкој охолости, што је било опште место оне друге стране, већ на поносу оних који су оружјем духа савладали освајаче”,⁵⁸ а затим и да је „већ тих година било наших умних људи који су увиђали да се наше отварање модерном, европском свету не сме објавити негацијом нас, не сме објављивати заборавом себе”.⁵⁹ На тај начин, Егерић је оспорио и превредновао властите ставове о књижевној традицији и односу према спору Марка Ристића и Зорана Мишића.

Да сумирамо, Егерићева ревизија ставова изречених 1960-их година, указује се у тексту „Косовско опредељење Зорана Мишића” (особито у првој верзији овог есеја објављеног у *Летопису Матице српске*) и као вид аутокритике и знак преображаја и развоја његових критичких и интелектуалних погледа. Свакако, овакви ревидирани ставови имају изразиту етичко-интелектуалну димензију и кореспондирају у великој мери са мисаоним језгром његових есеја о послератној српској прози и раду на тумачењу српске друштвено-политичке сатире и афористике.

⁵⁴ Исто, 889.

⁵⁵ Мирослав Егерић, „Косовско опредељење Зорана Мишића”, у: *Дела и дани IV*, 240.

⁵⁶ Исто, 240. Овде је Егерић направио погрешку пошто је Ристић употребио синтагму „шикаре рационализма”, а не „национализма”.

⁵⁷ Мирослав Егерић у Славко Гордић, Сава Дамјанов и др., „Есеј на измаку века – превласт или расипање”, *Летопис Матице српске*, 888.

⁵⁸ Исто, 891.

⁵⁹ Исто, 891.

ЛИТЕРАТУРА:

- Dušan Bošković, *Estetika u okruženju: sporovi o marksističkoj estetici i književnoj kritici u srpsko-hrvatskoj periodici od 1944. do 1972. godine*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju – Filip Višnjić, Beograd, 2003.
- Josip Broz Tito, „Trockizam i njegovi pomagači”, *Proleter: Centralni organ Komunističke partije Jugoslavije*, god. 14, br. 1, Zagreb, 1939, 5-6.
- Josip Broz Tito, „Za čistoću i boljševizaciju partije”, *Proleter: Centralni organ Komunističke partije Jugoslavije*, god. 15, br. 3/4, 1940, 5-9.
- Борис Булатовић, „Есеји Мирослава Егерића о романима Добрице Ћосића”, *Philologia Mediana*, год. 2, бр. 2, Ниш, 2010, 285-294.
- Славко Гордић, Сава Дамјанов и др., „Есеј на измаку века – превласт или расипање”, *Летопис Матице српске*, год. 170, бр. 453, јун 1994, 864-912.
- Мирко Давичо, Авдо Хумо и Пуниша Перовић, „О Печату и бесједи о његовој сврси”, *Млада култура*, год. 1, бр. 2, Београд, 1939, 165-168.
- Miroslav Egerić, „Sudbina stvaraoca”, у: *Portreti i pamfleti*, Progres, Novi Sad, 1963, 89-95.
- Miroslav Egerić, „Kritika šarma i iznenađenja”, у: *Portreti i pamfleti*, 107-115.
- Miroslav Egerić, „Vreme i reč Zorana Mišića”, у: *Portreti i pamfleti*, 116-124.
- Мирослав Егерић, „Морални и социјални смисао књижевне критике”, у: *Људи, књиге, датуми*, Матица српска, Нови Сад, 1971, 9-19.
- Мирослав Егерић, *Реч у времену: књижевно и критичко дело Ђорђа Јовановића*; Замак културе, Врњачка Бања, 1975.
- Мирослав Егерић, „Косовско опредељење Зорана Мишића”, у: *Дела и дани IV*, Матица српска, Нови Сад, 1997, 238-242.
- Radovan Zogović, „Nešto kao izjava”, *Umetnost i kritika*, god. 1, br. 1-2, Beograd, 1939, 79-80.
- Otokar Keršovani (V. Dragin), „San i istina Marka Ristića”, *Umetnost i kritika*, god. 1, br. 3, 1939, 119-128.
- Radoman Kordić, *Politika književnosti*, Filip Višnjić, Beograd, 2007.
- Miroslav Krleža, „Dijalektički antibarbarus”, *Pečat*, god. 1, knj. 2, br. 8/9, 73-232.
- Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952*, Liber, Zagreb, 1970.
- Света Лукић, „Социјалистички естетизам: једна нова појава”, *Политика*, 28.04.1963.
- Петар Милатовић, *Протерана Србија: студија о српској политичкој емиграцији*, Досије, Београд, 1991.
- Борислав Михајловић Михиз, „Чланак и мало памфлета: о једној књизи памфлета и чланака”, у: *Од истог читаоца*, Нолит, Београд, 1956, 109-115.

- Зоран Мишић, „Шта је то косовско опредељење: одговор на једно питање Марка Ристића”, *НИИ*, бр. 569, 3. децембар 1961, 9.
- Предраг Палавестра, *Историја српске књижевне критике: 1768-2007*, Матица српска, Нови Сад, 2008.
- Ratko Peković, *Ni rat ni mir: panorama književnih polemika 1945-1965*, Filip Višnjić, Beograd, 1986.
- Marko Ristić, „Moralni i socijalni smisao poezije”, *Danas*, knj.1, br. 1, Zagreb, 1934, 70-91.
- Marko Ristić, „Moralni i socijalni smisao poezije. Materijalističko i pseudomaterijalističko shvatanje umetnosti”, *Danas*, knj.1, br. 2, 1934, 204-219.
- Marko Ristić, „Jedan nov primer nerazumevanja dialektike (A. B. C.)”, *Danas*, knj.1, br. 2, 1934, 243-253.
- Marko Ristić, *Predgovor za nekoliko nenapisanih romana i dnevnik tog predgovora*, Prosveta, Beograd 1953.
- Марко Ристић, „Зависи и не зависи: (О поезији! Првенствено о поезији Растка Петровића и то поводом једног непогодног повода. Чему и коме и у коју сврху и зашто, опет?!)\”, *НИИ*, бр. 568, 26. новембар 1961, 9.
- Gojko Tešić, *Otkrovenje srpske avangarde: kontekstualna čitanja*, 3. izdanje, Institut za književnost i umetnost – Čigoja štampa, Beograd, 2007.

Boris Bulatović

MIROSLAV EGERIĆ'S RELATION TO MARKO RISTIĆ AND ZORAN MIŠIĆ: THE REVISION OF ONE'S OWN IDEOLOGICAL POSITION AS LITERARY HISTORIAN

Summary

In this text, it has been noticed that Egerić's reviews from the 1960s and 1970s were close to those of Ristić and Krleža's pre-war literary-theoretical views published in the magazine *Pečat*. Then, the evolution of Egerić's relation to the post-war work of Marko Ristić and Zoran Mišić is interpreted at a vertical level, which was, after the dogmatic approach in *Portreti i pamfleti* (Portraits and Pamphlets), significantly revised in his subsequent works (*Dela i dani*, Works and Days). In this sense, we have emphasized that text *Kosovsko opredeljenje Zorana Mišića* (Zoran Mišić's Take on Kosovo) is a kind of self-criticism and a sign of the transformation and development of Egerić's literary-historical, social-political, and intellectual views. It is also emphasized that Egerić's revised positions have a distinctive ethic-intellectual dimension.

